

Adabiyotlar

1. Абуллаев С.И., Жанкабилов И.Х., Назаров М.Г. Сакрал география - янги интеграл илий йўналиш. // Ўзбекистон география жамияти ахбороти, 49-жилд. 81-85-б.
2. Лавренова О.А. Культурный ландшафт: от Земли к Космосу. Ноосферная концепция В.И.Вернадского и понятие культурного ландшафта. //Биосфера. Электронный научный журнал. 2003. № 2. Режим доступа: <http://www.ihst.ru/~biosphere/03-2/Lavren.htm>

3. Латино-русский словарь. – М.: 1976. –С. 891.

4. Шаблий О.И., Висьтак А.И. Сакральная география: становление и проблемы развития. // Проблемы территориальной организации общества: тезисы докл. науч. конф. – Пермь: 1993. – С. 27–28.

5. Щуканов П. Сакрально – наукові основи освітнього процесу. – Полтава: 2012. № 3 (122). –С. 3-6.

REZYUME. Ushbu maqolada sakral geografiya tushunchasi va uning predmeti bo'yicha xorijiy olimlarni "sakral geografiya" terminiga bergan ta'riflari, geografikiya fanlari tizimida rivojlanayotgan sakral geografiyani mustaqil soha sifatida rivojlanayotganligi, Sakral meroslarni o'rganish va asrash sakral geografiyaning vazifalaridan biri – ichki ziyorat va bilish turizmini rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье излагаются понятия сакральной географии и определения её предмета, приведенные иностранными учеными к термину "Сакральная география", излагаются предложения и рекомендации по развитию сакральной географии как самостоятельной области в системе географических наук, изучению и сохранению сакрального наследия как одной из задач сакральной географии – развитию внутреннего паломничества и познавательного туризма.

SUMMARY. This article describes the concept of sacral geography and its definitions of foreign scientists for the term "sacral geography", the development of sacral geography as an independent field in the system of Geographic Sciences, the study and preservation of sacral legacies one of the tasks of sacral geography – proposals and recommendations for the development of internal pilgrimage and cognitive tourism.

МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ

(Сурхондарё вилояти мисолида)

З.Н.Тожиёва – география фанлари доктори, профессор

Н.С.Пардаёв – стажёр ўқитувчи

С.М.Хурсанов – таянч докторант

Ўзбекистон миллий университети

Таянч сўзлар: Сурхондарё вилояти, аҳоли, ишлаб чиқариш кучлари, меҳнатга лаёқатли аҳоли, аҳоли сони, аҳоли такрор барпо бўлиши, меҳнат ресурслари, ишчи кучи, иқтисодий фаол аҳоли, иқтисодий нофаол аҳоли, ишсизлик.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, население, производительные силы, трудоспособное население, численность населения, воспроизводство населения, трудовые ресурсы, рабочая сила, экономическое активное население, экономическое неактивное население, безработица.

Key words: Surkhandarya region, population, productive forces, working-age population, population regeneration, labor resources, workforce, economically active population, economically inactive population, unemployment.

Аҳолининг микдори ва таркибини доимо табиий тарзда янги авлодлар томонидан кекса авлодлар ўрнини тўлдириши орқали янгиланиши аҳолининг такрор барпо бўлиши ҳисобланади. Бу жараён аҳоли меҳнат ресурслари ва мамлакат ижтимоий- иқтисодий ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Ҳар қайси мамлакатнинг аҳолиси такрор барпо бўлиши бу унинг ишлаб чиқариш кучлари хусусан, меҳнат ресурслари сифатида намоён бўлади [2]. Аҳолининг такрор барпо бўлиши жамиятнинг мавжудлигини, аҳоли сонини ўсиб боришини таъминловчи жараён ва у бевосита ижтимоий-иқтисодий муҳит билан боғлиқ ҳолда содир бўлади. Аҳоли такрор бўлиши жараёни ҳамда меҳнат ресурслари таркиби ижтимоий муҳит учун ҳам муҳим омил саналиб, айни бир пайтнинг ўзида инсонлар ўз ҳаёти учун зарур нарсаларни яратадилар, хизмат кўрсатади ва ишлаб чиқариш жараёнини ҳам ривожлантиради.

Бозор муносабатларининг ривожланиши айрим назарий тушунчалар мазмунини тубдан ўзгартириб юборди. "Меҳнат ресурслари", "иш кучи" кабиларни шундай тушунчалар жумласига киритиш мумкин [7].

Меҳнат ресурслари дунё микёсида аксарият давлатлар томонидан деярли бир хил таснифланади. Кишилар ёшининг улгайишига қараб меҳнат ресурсларига дастлаб қўшиладилар, сўнгра (ёши ўтгач) ундан чиқадиладар. Кўпчилик мамлакатларда, шу жумладан, Ўзбекистонда 16-59 ёшдагилар меҳнат ресурсларига киритилади. Меҳнат ресурслари ўсиши аҳолининг кўпайишига боғлиқ. Аҳоли таркибида ёшлар қанчалик кўп бўлса, меҳнат ресурслари шунчалик тез ўсади. Меҳнат ресурсларини меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли ҳамда иқтисодиётда банд бўлган ўсмирлар ва нафақахўр катта ёшдаги кишилар ташкил қилади. Яъни унга кўра меҳнат ресурслари иккита қисмга ажратиладар, улар иқтисодий фаол ва иқтисодий нофаол аҳолига бўлинади [3]. Мустақиллик йиллари Ўзбекистон Республикасида ҳам Халқаро Меҳнат Ташкилоти тавсия этган аҳолини таснифлаш тизимига ўтилди, унга кўра аҳолини тизимий тақсимлашда мамлакат меҳнат

ресурслари иқтисодий фаол ва иқтисодий нофаол қисмларга ажратилдиладиган бўлди. Меҳнат ресурслари аҳолининг ўз руҳий физиологик ва ақлий сифатлари билан моддий неъматлар ишлаб чиқаришга ёки хизматлар кўрсатишга қодир бўлган меҳнатга лаёқатли қисмидир. Меҳнат ресурслари таркибига фақат иқтисодий фаол аҳолигина эмас, шу билан бирга ҳозирда ишламаётган ва иш қидирмаётган меҳнатга қобилиятли шахслар қиради [8].

XX аср охири XXI аср бошларида Ўзбекистонда меҳнат ресурслари ҳар йили 320-350 минг киши атрофида кўпайиб борди. Уларнинг асосий қисмини меҳнат ёшига қадам қўйганлар ташкил этади.

Аҳоли сони 36,8 млн. (2023 й.) кишидан ортиқ Ўзбекистон қудратли меҳнат ресурслари салоҳиятига эга. Меҳнат ресурслари мамлакатда 19 739,6 минг кишини ёки жами аҳолининг 53,6 фоиздан кўпрогини ташкил этган (2023 й.). Шу жумладан, республикада меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли сони 19585,4 минг киши бўлиб, меҳнат ресурсларига нисбатан 99,2 фоизни, меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва катта ёшдаги ишловчилар эса 154,2 минг киши бўлиб, меҳнат ресурсларига нисбатан 0,8 фоизини ташкил этади. Ушбу рақамлар республикада меҳнат ресурслар салмоғининг юқори даражада эканлигини кўрсатиб турибди. Меҳнат ресурслари сони ва салмоғи мамлакат турли ҳудудларида турлича тақсимланганилиги билан характерлидир. Жумладан, республика аҳолиси сони кўпайишида муносиб ҳисса қўшаётган жанубий ҳудудлардан сурхондарё бу борада алоҳида ажралиб туради. Сурхондарё вилояти меҳнат ресурслари салоҳияти борасида республикада ўз ўрнига эга вилоятлардан биридир [5]. Аҳолиси 2,8 млн (2023 й.) кишидан ортиқ бўлган Сурхондарё вилояти ўзининг етарли меҳнат ресурсларига эга. Вилоят меҳнат ресурслари сони йиллар давомида мунтазам кўпайиб борган бўлиб, 2010-йилда унинг микдори 1174,1 минг кишини (56,8 фоиз), 2015-йилда 1379,2 минг киши (57,2

фоиз) бўлган бўлса, 2023-йилга келиб ушбу рақамлар 1 486,0 минг кишидан (53,2 фоиз) ортиқроқни ташкил этди.

Вилоятда меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли улуши меҳнат ресурсларига нисбатан 99,6 фоиз бўлиб, республика ўртача кўрсаткичига деярли тенгдир. Юқоридаги сонлар шуни кўрсатмоқдаки, вилоят меҳнат ресурслари сони йиллар давомида ўсиш тенденцияси кузатилиб келмоқда. Бироқ, вилоят жами аҳолисига нисбатан ҳисоблаганда сўнгги йилларда меҳнат ресурслари камаймоқда. Бунинг асосий сабаби эса сўнгги йилларда вилоят жами аҳолиси улушида ёш болалар салмоғи юқори бўлиб борганлиги билан изоҳланади. Юқорида келтирилган рақамларда вилоятда Денов, Жарқўрғон, Қумқўрғон туманлари меҳнат ресурслари салмоғи энг юқори эканлигини кўриш мумкин. Бунинг сабабини эса, мазкур туманлар вилоят бўйича аҳоли сони кўп туманлар қаторига қираши билан изоҳлаш мумкин.

Меҳнат ресурсларининг иқтисодий фаол ва иқтисодий нофаол аҳоли таркиби вилоятда ўзига хосдир. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг асосий кўрсаткичи уларнинг миллий иқтисодиётида иш билан бандлигида ифодаланади. Иш билан бандлик – бу иқтисодий фаол аҳолининг қонун ҳужжатларига мувофиқ, даромад келтирадиган фаолиятга эга бўлишидир [4]. Вилоятда иқтисодий фаол аҳоли сони 2020-йил ҳолати бўйича 1104,1 минг кишини ташкил этади. Шундан, иқтисодиётда банд аҳоли 982,0 минг киши, ишсизлар эса 122,0 минг киши бўлиб, вилоятда ишсизлик даражаси 11,1 фоизни ташкил этган. Вилоятда 2022-йилга келиб иқтисодий фаол аҳоли сони 1105,3 минг кишига етган. Шу жумладан, иқтисодиётда банд аҳоли 1003,0 минг киши, ишсизлар эса 102,3 минг киши ҳисобланади. Рақамлардан кўринадики, вилоятда ишсизлик даражаси 9,3 фоиз ёки 2020-йилга нисбатан 2,1 фоизга пасайган.

Вилоятда иқтисодий фаол аҳоли орасида мутлақ кўрсаткич Денов тумани (155,6 минг киши) ҳиссасига тўғри келиб, ундан кейинги ўринларда Термиз шаҳри (94,9 минг киши), Қумқўрғон (91,6 минг киши), Жарқўрғон (89,2 минг киши) туманлари туради. Вилоятда иқтисодий фаол аҳоли орасида энг кам Бандихон (22,2 минг киши), Қизирик (35,8 минг киши) ҳамда Бойсун (49,5 минг киши) туманлари вилоят бўйича энг охириги ўринларни эгаллайди. Ишсизлик даражаси вилоят бўйича туманлар кесимида деярли тенг бўлиб, фақат Музработ ва Олтинсой туманларида

ишсизлик даражаси қолган туманларга нисбатан юқорироқ кўрсаткичга эга эканлиги билан характерланади. Умуман олганда вилоят меҳнат ресурслари салмоғи республиканинг қолган вилоятлари меҳнат ресурслари салмоғи билан жами аҳолига нисбатан улуши деярли тенгдир. Вилоят аҳоли сонида меҳнат ресурслари, иқтисодий фаол аҳоли улуши етарли даражада эканлиги, вилоятнинг демографик салоҳияти юқори эканлиги ва бу демографик ҳолат бир неча ўн йилликда сақланиб қолишини аниқлатади.

Вилоят аҳолиси такрор барпо бўлиш жараёни жуда яхши кўрсаткичга эга эканлиги билан ҳамоҳанг тарзда вилоятда меҳнат ресурслари салоҳиятининг етарли бўлишига сабаб бўлган. Бу эса вилоятда қулай демографик вазиятни юзага келтирганлиги билан тавсифланади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, Сурхондарё вилояти аҳолисининг табиий ўсиш кўрсаткичи юқорилиги эканлиги вилоятда меҳнат ресурсларининг ҳам салмоғининг ошиб боришида муҳим омил бўлмоқда, десак муболага бўлмайди. Сурхондарё вилоятининг меҳнат ресурсларини ўрганиш орқали яна шу нарсга маълум бўлдики, вилоят меҳнат ресурслари салмоғининг юқори бўлишига қарамасдан, иқтисодиётда банд аҳоли сони кам. Бунинг асосий сабаби қилиб вилоятнинг Республиканинг бошқа вилоятларига нисбатан иқтисодиётда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш тармоқларининг анча суст ривожланаётганлиги ҳудуд аҳолиси меҳнат ресурсларидаги бандлик даражаси паст бўлишига олиб келган. Шу билан бир қаторда Сурхондарё вилояти ривожланиш кўрсаткичлари ҳамда аҳолининг турмуш даражаси қолган вилоятларга қараганда пастроқ эканлиги вилоят аҳолисининг туғилиш ва табиий ўсиш кўрсаткичларига таъсир кўрсатиб, ҳудуд аҳолисининг табиий ўсиш суръатининг юқори бўлишига сабаб бўлган.

Вилоят аҳоли такрор барпо бўлиши юқори даражада эканлиги ҳамда меҳнат ресурс салоҳияти юқори ҳудудлардан бири эканлиги аҳолининг бандлик даражасини ошириш ва улардан самарали фойдаланиш масалалари вилоятда долзарб масала сифатида эътибор қаратилишига олиб келади. Бунинг учун эса ҳудуд аҳолисининг сони, динамикаси, унинг такрор барпо бўлиши, меҳнат ресурслари ҳамда уларнинг joyлашуви ва даврий ўзгаришини чуқур илмий тадқиқ этиш, келажак истиқболларини белгилаб бериш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» ги фармони.
2. Abduraxmonov Q.X va boshqalar. Demografiya. Darslik. –Toshkent: «Iqtisodiyot», 2014. 364-b.
3. Abduraxmonov Q.X., Abduramanov X.X. Demografiya. O'quv qo'llanma. –Toshkent: «Noshir», 2011. 294-b.
4. Абулқосимов Ҳ.П., Ашурова М.Х. Меҳнат ресурслари ва улардан унумли фойдаланиш йўллари // Иқтисод ва молия / Экономика и финансы журналы 11-сон. –Тошкент: 2015. 52-57-б.
5. Sattorov A.U. Surxondaryo viloyati qishloq aholi manzilgohlarining rivojlanish va joylashish xususiyatlari. Monografiya. – T.: «Innovatsiya-Ziyo», 2020.
6. Tojiyeva Z.N., Dusmanov F.A., Ibragimov L.Z. Divorcing procedures in Uzbekistan and its territorial features // International Journal of Scientific & Technology Research, 2020, №9. -P. 4096-4100.
7. Tojiyeva Z.N. Aholishunoslik siyosati. O'quv qo'llanma. - T.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2022. 176- b.
8. Tojiyeva Z., Omanova K., Pardayev N., Jaloliddinov N., Bekzod Musayev and Sadriddin Khursanov. Regional Characteristics in the Dynamics and Location of the Rural Population of the Republic of Uzbekistan. E3S Web of Conferences 491, 04004 (2024). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202449104004>
9. Tojiyeva Z.N. O'zbekiston aholisi: o'sishi va joylanishi. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. 276-b.
10. surxon.stat.uz
11. www.lex.uz

РЕЗЮМЕ. Мақолада Сурхондарё вилояти меҳнат ресурслари ўсиши ва унинг таркибий ўзгариши, меҳнат ресурслари таркибидаги иқтисодий фаол ва нофаол аҳолининг иқтисодиёт тармоқларида бандлиги ҳамда ишсизлик даражаси масалалари ёритилган.

РЕЗЮМЕ. В статье описаны рост трудовых ресурсов Сурхандарьинской области и её структурные изменения, занятость экономически активного и неактивного населения в трудовых ресурсах, уровень безработицы.

SUMMARY. The article describes the growth of labor resources of Surkhondaryo region and its structural changes, the employment of economically active and inactive population in the labor resources, and the level of unemployment.